

3

Meditatívna rozprávka

Gabriela Magalová

Literárna veda pojem meditatívna rozprávka nepozná a nepreferuje ho ani česká a ani anglo-americká či ruská teória. Náš záujem o jeden typ rozprávky, ktorú sme nazvali meditatívna rozprávka, patrí do kategórie, ktorú poznajú rôzne školy pod rôznym pomenovaním: poznajú ju ako filozofickú rozprávku, symbolickú rozprávku alebo filozoficko-symbolickú rozprávku. Stretli sme sa však i s iným delením; platná literárna teória nazýva typy rozprávok i propriálnymi názvami, v Čechách napríklad ide o rozprávku čapkovského typu, nezvalovského typu, v anglo-americkej literárnej teórii hovoria zasa o napríklad o rozprávke andresenovského typu (type of Andersen's Tales).

Slovenská literárna veda používa najčastejšie pojem filozofická (filozofujúca) rozprávka. Tento termín síce naznačuje, že ide o produkciu rozprávkového žánru s presahom do vyšších myšlienkových konotácií, ktoré odovzdávajú – z pohľadu ontologických možností – iné posolstvo detskému čitateľovi a iné dospelému čitateľovi (napr. Exupéryho Malý princ), no pojem nespracúva možnosť pôsobenia v istom ideologickom východisku. My sme však skúmali rozprávky, kde ono „ideologické“ bolo v rôznej miere explicity vyjadrené: jednoznačne sa dá dokázať nadväznosť na biblické texty a rozprávky „posúvali“ toto posolstvo prostredníctvom obrazov, prirovnaní, postáv a pod.

Meditatívna rozprávka má mnoho spoločného s filozofickou rozprávkou, no zároveň ju vnímam ako špecifický subžáner viažuci sa na priestor „sacrum“.

Sociálno-etický rozmer je v rôznej škále explicity vyjadrenia spätý s religiozitou – alebo na ňu významovo odkazuje. Takéto rozprávky budeme nazývať meditatívne rozprávky, pretože realizovaná filozofická platforma v nich priamo spracúva priestor „sacrum“, tvoriaci opozitum k pojmu „profanum“.

Pojem „sacrum“ sme sa pokúsili vnímať v línii myšlienkových postulátov rumunského religionistu M. Eliadeho a tie sme aplikovali pri rozbere autorských rozprávkových textov slovenskej a českej proveniencie. Pozorovali sme, že priestor, čas i cesta sú v meditatívnej rozprávke konštanty, ktoré majú v napojení na tento pojem svoju jasnú identifikáciu. V sakrálnom čase nejestvuje ani minulosť, ani budúcnosť, všetko sa deje teraz, všetko sa sprítomňuje.

Čas ubíhal. Vlastne neubíhal, s časom se tu dělo něco prapodivného. Neběžel, neplynul, nevěkl se – jako by vůbec nebyl. A pokud byl, neměl žádnou moc. Všechno vypadalo pořád stejně...

(Procházková, I.: Myši patří do nebe, s. 53)

... Nevím, ako dlho som takto trčal. Úplne som stratil pojem o čase. Odrazu som však mal pocit, že v tej tme nie som sám.

(Uličiansky, J.: Malá princezná, s. 10)

Princíp bezčasovosti či časovej neurčitosti (neohraničenosti) a sprítomňovanie istých archetypov postáv odkazuje v textoch na univerzálnu aktuálnosť morálneho posolstva. Toto je jeden zo základných atribútov meditatívnych rozprávok, ktoré svojším spôsobom tendujú k mýtickému, teda sakrálnemu priestoru. Univerzálnosť morálneho posolstva, časová neohraničenosť - to všetko by sa mohlo viazať aj so žánrom klasickej ľudovej rozprávky. Veď už jej úvodné formulky nás vovádzajú do neidentifikovateľného času a priestoru: *kde bolo, tam bolo...*; *za siedmimi horami, za siedmimi dolinami* či jednoducho *bol raz jeden kráľ...* a podobne. Skutočne, meditatívne rozprávky túto časovú a priestorovú neurčenosť zo žánru ľudovej rozprávky často preberajú, no tieto konštanty podriaďujú inej filozofii. V ľudovej rozprávke neurčitý čas a priestor umocňujú happyendové posolstvo rozprávky; záverečné vyústenie do „šťastného konca“ v neurčitom časovom a priestorovom rámci tlmočí posolstvo víťazstva dobra nad zlom ako nemenný rozprávkový atribút platný vo všeobecnom priestore a v každom čase. Meditatívna rozprávka sa však na tlmočenie tohto posolstva neorientuje. Široký a

neurčitý časopriestor tu slúži ako projekčné plátno pre príbeh, ktorý má tendenciu cyklického opakovania, neukončenosti, neurčitosti (ľudová rozprávka tenduje k jednoznačnému happyendovému vyústeniu, ktoré je v Proppovom vymedzení funkcií rozprávky pomenované termínom „svadba“). Žáner meditatívnej rozprávky má len zriedka jednoznačne pozitívne vyústenie: táto neurčitosť zakončenia príbehu podčiarkuje jeho možnú cyklickosť. Filozofiu kolobehu, ktorú tu často nachádzame, identifikujeme v časovej a priestorovej neurčitosti oveľa ľahšie. Ide o plynutie, v ktorom koniec zároveň predznamenáva nový začiatok a naopak. Na úvod ponúkam niekoľko ukážok ukončenia folklórnej rozprávky, v ktorej hlavný hrdina získava to, po čo do sveta išiel (nedostač). Získaním nedostače sa text rozprávky uzatvára.

...Vtom, ako mu hlava odpadla, on sa na prach rozsypal, pustý zámok sa prepadol i s ním; ale namiesto toho stála okolo nich krajina s trinástimi zámkami. Dvanásti bratia svojich dvanásť a trinásť sestra svoj trinásty zaujala; v ňom hneď aj svojich rodičov našla.

Tak sa radovali všetci dlho a panovali dlho a mocne.

(Dobšinský, P.: Slovenské rozprávky. Dvanásti bratia a trinásť sestra, s. 195)

Obliekol sa, vysadol si a naraz priletel do kráľovskej paloty, kde ho vd'ačne prijali, kráľovu dcéru mu za ženu dali, svadbu spravili - a žijú podnes, ak nepomreli.

(Dobšinský, P.: Slovenské rozprávky. Popelvár)

Od tých čias Popolvára už nič do sveta nevábilo, tešil sa s krásnou ženou a staručkým otcom a múdro kral'oval, keď mu otec kráľovstvo oddal.

(Němcová, B.: Strieborná kniha rozprávok. O Popolvárovi najväčšom na svete, s. 148)

Jankova prvá cesta viedla do koniarne za koníkom, lež koníka nikde! Ale keď sa krásna morská panna za Janka vydala a potom si aj svojich starých rodičov k sebe priviedol, nechýbalo mu už ničového nič a všetci žili šťastne.

(Němcová, B.: Zlatá kniha rozprávok. O vtákovi ohnivákovi a morskej panne, s. 43)

Pre porovnanie uvediem aj niekoľko rozprávkových útvarov, ktoré prezentujú žáner meditatívnej rozprávky:

Keď som otvoril oči, v malej kolíske už neležalo dievčatko, ale drevený, nehybný Ježiško. Všetko bolo ako predtým, ... Len pri kmeni jedličky som objavil škatuľu ovinutú tmavomodrým papierom s veľkými zlatými hviezdami... Na škatuli bolo napísané TEBE ODO MŇA.

No takými zvláštnymi písmenami, že ani nevyzerali ako písmená, skôr ako nejasné obrázky...

Ale ja som ich videl.

Bolo na ňom napísané Stále tu niekde som. Dievčatko so zápalkami.

(Groch, E. J.: Dievčatko so zápalkami)

Vstal, zobral píšťalku

a vykročil za svojím nosom.

A keď prišiel k úpätiu vysokej hory,

ani mu nenapadlo zastaviť sa.

Iba kráčal a pískal a stúpaj,

až bol odrazu celkom hore,

na samom vrchu hory.

Ale pretože o tom nikdy nepremýšľal,

stúpaj ďalej.

(Groch, E. J.: Píšťalkár)

Priestor “sacrum”, ktorý sprítomňuje meditatívna rozprávka, je charakteristický aj pre oblasť mýtu. M. Eliade o mýte píše: Mýtus vypráví histórii, t. j. prvotnú udalosť, ktorá se odehrála na počátku času, ab initio. Ale vyprávět posvátnou histórii znamená totéž jako zjevovat tajemství, neboť osoby mýtu nejsou lidské bytosti: jsou to bohové nebo civilizační hrdinové a jejich gesta proto představují tajemství: člověk by je nemohl poznat, kdyby mu bývala nebyla zjevena. Mýtus je tedy historie toho, co se stalo in illo tempore, vyprávění o tom, co bohové nebo božské bytosti udelali na počátku času” (Eliade, 2006, s. 64).

Mýtus rozpráva o histórii počiatku, má iniciálny charakter. Na rozdiel od mýtov meditatívna rozprávka pracuje zväčša s postavami svetskými, ktoré však priestor

“sacrum” sprítomňujú svojim záujmom o veci neprofánneho charakteru. Mýtus sa neorientuje na vekovo vyhraného poslucháča, no z Eliadovej definície je jasné, že rieši veci zásadného charakteru, princíp bytia a vrastania človečenstva do jednoty s bohmi/s bohom. Pri meditatívnej rozprávke sú k recepcii textu primárne pozývané deti, mladšia veková kategória, no text oslovuje nielen ich. Prináša posolstvo všetkým vekovým kategóriám: záleží len na tom, koľko z textu „rozprávky“ dokáže (vzhľadom na svoje ontologické a rozumové danosti) pochopiť každý jedinec. Inak totiž „rozkryje“ významovú rovinu príbehu dieťa, inak dospelý človek so svojim skúsenostným životným arzenálom. Meditatívna rozprávka má veľa styčných bodov s rovinou etiky – tak ako ju má aj filozofická rozprávka. Kým sa filozofická rozprávka snaží v príbehu predostrieť nejaké všehumánne posolstvo (v zmysle humanity pre všetkých), meditatívna rozprávka navyše hľadá v pokore napojenie na transcendentno, na priestor „sacrum“. Dieťa je v oboch prípadoch čítaním vyzývané k etickému dialógu, k súhlasu či nesúhlasu, lebo - povedané slovami Kierkegaarda - „až etické konštituuje voľbu“ (Kierkegaard, 2006, s. 21).

Samozrejme, pre meditatívnu rozprávku je charakteristická atmosféra, ktorá je v literatúre pre deti málo preferovanou: je to atmosféra baladickosti, meditatívnosti či výpovednej subtilnosti, ktorá vytvára umenie „stíšenej atmosféry“, zádumčivosti. Sme presvedčení, že ani túto výrazovú kategóriu netreba z recepcie detí vylúčiť, pretože čitateľom pomáha osvojiť si oslabené vedomie výpovednej mnohorakosti umeleckých textov. Je dôležité, aby sme výchovu čitateľov orientovali aj na tento prvok: v umeleckých textoch netreba vidieť iba oblasť zábavy, učenia či školských povinností, ale aj oblasť, kde sa oživujú všetky bytostne ľudské emočné polohy, aj tie vážne, baladické, neveselé. Terapeutické účinky umenia „stíšenej atmosféry“ sa môžu prejaviť napríklad v práci s hyperaktívnymi deťmi, ale takisto otvára možnosť spoznať hodnotové postoje malých i väčších čitateľov.

Motív časovej neurčenosti (o ktorom sme hovorili vyššie) je pre rozprávku vo všeobecnosti veľmi dobre známy. Meditatívnosť v rozprávke zvyrazňuje aj prvok pútnictva (putovania). Tuláctvo, pútnictvo evokuje neukotvenosť v tradičnom chápaní ľudskej existencie, preto sa v meditatívnych rozprávkach s touto postavou (s týmto princípom) stretávame pomerne často. Motív putovania (hľadania) je

zároveň aj akt ticha, osamelosti. Hľadanie sa spája s osamotením, lebo len v pozícii „sám so sebou“ sa otvára možnosť poznávania a hlbšieho prežívania vlastnej identity.

Princezná vedela, že pútnici nemajú svoj dom. Sú ako polné lalie, ktoré sa o nič nemusia strachovať, lebo dostávajú, čo potrebujú.

(Čahojová-Bernátová, B.: *Cesta za Malým princom*, s. 84)

*Bol raz jeden človek.
Bol celkom nahý,
chodil za nosom
a pískal si stále tú istú pieseň.*

(Groch, E. J.: *Píšťalkár*)

„A já bych ho nikdy samotného nepustila,“ dodá maminka.

„Nikdy? Ani kdyby mu to mělo vrátit zdraví?“ podiví se pan Yaloké.

„Ale proč nemůžeme jet s ním?“ naléhá tatínek. Pan Yaloké vysvětlí

Jožinovým rodičům, že právě tahle velká cesta, cesta bez doprovodu, je jedinou, ale nesmírně důležitou podmínkou Jožinova uzdravení.

(Procházková, I.: *Jožin jede do Afriky*, s. 25)

Pozrime sa však na tento žáner cez prizmu literárnej tradície. Ch. Sarland vo svojej stati o ideologických pozíciách cituje P. Hunta: „... in newly emergent childrens literatures in newly emergent postcolonial countries, moral purpose and didacticism are also high on the agenda“ (Sarland, 2004, s. 58). Podobná situácia bola na začiatku kreovania autorskej detskej literatúry aj u nás. Výskum v tejto oblasti je však na Slovensku nedostatočný. Rita Ghesqiére, profesorka na Katolíckej univerzite v Louvene (Belgicko), sa systematicky venuje problematike religiozity v textoch pre deti a svoje vedecké úvahy odvíja od špecifikácie samotného pojmu *religion – religiosity – religious form*. Chápe ich ako termíny, ktoré tvoria komplexnú sieť významov (complex network of meanings). V tomto duchu rozlišuje významy, ktoré odkazujú na pojem v zmysle vertikality a horizontality. Texty potom možno sledovať v dvojakaj línii: do prvej zaraďuje „texts dealing with belief and religiosity in the context of the Church“. Sú to texty, ktoré „the emphasis may lie on institutionalisation or the socio-ethical dimension“.

V druhej línii nájdeme „books containing a deeper dimension without explicit reference to religion or traditional religiousness“.

V tomto duchu možno aj autorské rozprávky na Slovensku prvotne deliť na dva typy: na tie, ktoré majú zreteľný odkaz na inštitucionálnosť alebo zdôrazňujú sociálno-etický rozmer posolstva, a na tie, ktoré hlbší meditatívny rozmer realizujú bez odkazu na náboženstvo či tradičné prvky religiozity. Do prvej skupiny možno radiť rozprávky s kresťansko-didaktickou tendenciou, ako ich poznáme zo začiatku 20. storočia. Do druhej skupiny patrí žáner meditatívnej rozprávky, ktorý aj bez tradičných religiózných a náboženských odkazov sprítomňuje priestor „sacrum“. Ak žáner rozprávky od týchto odkazov upúšťa, pričom si ale ponecháva filozofický rámec v zmysle všehumánneho posolstva, hovoríme o filozofickej rozprávke. Meditatívna rozprávka sa javí ako ďalší vývojový článok žánru kresťansko-didaktických autorských rozprávok (Magalová, 2007, 2013). Pôvodná didaxia rozprávok zo začiatku 20. storočia sa (viac či menej) potlačila a autori hľadajú nové vyjadrovacie možnosti, ako deťom prezentovať potenciál duchovných hodnôt bez jednoznačných manuálov. Umenie a literatúra sa javí ako silný nástroj, kde sa dieťa môže stretnúť s rôznymi dimenziami života, klásť otázky, pýtať sa a formulovať si odpovede. Meditatívna rozprávka pomáha rásť nielen v rovine estetického zážitku, ale aj v rovine ľudského dozrievania.

Autorskej rozprávke sa venuje množstvo autorov, aj preto je pohľad na jej vznik a vývoj nejednotný a kopíruje uhol pohľadu každého výskumníka. Slovenskú literárnu vedu ovplyvnili výskumy O. Sliackeho, ale autorskou rozprávkou sa parciálne zaoberajú aj iní autori. Svoje uvažovanie o vzniku autorskej rozprávky (a jej subžánroch) zvyčajne komparujú s výskumom žánru folklórnej rozprávky (J. Kopál, V. Gašparíková, H. Hlôšková, J. Pácalová, Z. Stanislavová, G. Magalová...). V českej literatúre sú známe výskumy F. Vodičku, M. Genčiovej, V. Nezkusila, F. Tenčíka, O. Sirovátka, O. Chaloupka, J. Čeňkovej, L. Novákovej, O. Kubeczckovej a mnohých iných. V niektorých prácach spomenutých autorov nachádzame filozofickú rozprávku ako subžáner autorskej rozprávky, inde sa zasa stretieme s pomenovaním symbolickej či filozoficko-symbolickej – ako sme o tom hovorili na začiatku našej štúdie. Meditatívnu rozprávku doterajšie výskumy neevidujú, no práve tento rozprávkový subžáner má u nás čoraz bohatšie zastúpenie. Knižné opusy, ktoré sa hrdia titulom Najkrajšia detská kniha roka, sú veľmi často žánrom meditatívnej rozprávky.

Filozofická rozprávka takisto ako meditatívna využívajú esteticko-literárne prostriedky na to, aby v sémantickej mnohoznačnosti výpovede nastolovali otázky o zmysle života. Z tohto hľadiska je termín meditatívna rozprávka len ako pomocná kategória, ktorá toto hľadanie spája s priestorom „sacrum“. Ak sa však chceme na problematiku vzniku autorskej rozprávky na Slovensku pozrieť v historicko-spoločenských súvislostiach, odhaľuje sa nám reťazec modifikácií pôvodného žánru rozprávky s kresťansko-didaktickou tendenciou a jej postupných modifikácií. Žáner autorskej rozprávky sa začal na Slovensku kreovať až koncom 19. storočia a začiatkom 20. storočia, z tohto obdobia máme k dispozícii prvé autorské rozprávky v tlačenej podobe. Sú to rozprávky K. Royovej (1860 - 1936), v ktorých nachádzame príbehy zvieratiek a personifikovaných vecí so silným didaktickým aspektom naviazaným na biblické pravdy a kresťanské hodnoty. Ak nerátame žánre ľudovej proveniencie (ľudovú rozprávku, povesť, baladu a iné), rozprávka s kresťansko-didaktickou tendenciou zostáva v tomto období dominantným autorským žánrom v spisbe pre deti, na ktorý dokázateľne nadväzovali autori tvoriaci zlatý fond našej literatúry pre deti (napríklad L. Podjavorinská či J. Cíger-Hronský).

Nemožno obísť fakt, že pojem rozprávka nachádzame v dejinách literatúry aj v predchádzajúcom období. Nejde však ešte o rozprávku autorskú - a už vonkoncom nie o rozprávku nasmerovanú detskému čitateľovi. O. Sliacky píše: „Rozprávka v chápaní romantickej generácie stáva sa dokladom národnej existencie, jej duchovna, preto akékoľvek prepojenie na čosi triviálne, čím v dobovom kontexte nepochybne bola i beletristika pre deti, neprichádzalo do úvahy“ (Sliacky, 1998, s. 6). Ako autor ďalej dopĺňa, ak sa aj uvažovalo o textoch určených deťom, išlo výlučne o literatúru pre pedagogické účely (šlabikáre, čítanky a pod.). Rozprávky s kresťansko-didaktickou tendenciou predstavovali jediný autorský rozprávkový žáner, ktorý bol na prelome 19. a 20. storočia publikovaný v knižnej podobe, a tak možno sledovať líniu jeho postupných adaptácií. Zistíme, že meniacimi sa spoločenskými a aj umeleckými požiadavkami ďalších desaťročí vývoja vyústila rozprávka do mnohých podôb. Na začiatku 20. storočia autorská rozprávka plnila hlavne svoj edukačný účel; s touto účelovosťou literatúry sa legitímne stretávame aj v spisbe pre dospelých, pretože v čase vysokej negramotnosti v 19. a aj začiatkom 20. storočia spisba pre deti a spisba pre dospelých splyvala (Magalová, 2007, s. 20). P. Liba sformuloval tento fakt v monografii Čítanie starých otcov takto:

„Ako nemožno určiť presné hranice medzi ľudovou literatúrou svetskou a náboženskou pre ich ideovú a štylistickú totožnosť, tak skoro pre tie isté príčiny nemožno určiť presné hranice medzi prózou pre ľud a prózou pre mládež a deti“ (Liba, 1970, s. 186).

Analýza dobového úzu literatúry na konci 19. a začiatkom 20. storočia na Slovensku nám poskytne dosť materiálu, kde sa v legitímite dobových postojov stretávame aj so silným didaktizmom, aj s ideologickou motiváciou vzniku textov: práve náboženské tendencie zaručovali morálny kredit literatúry - a teda aj národa, ktorému literatúra slúžila. Táto požiadavka bola dobovo silne akcentovaná a deklarovaná autoritami samotných tvorcov, ktorí zväčša pôsobili ako kňazi alebo učители. Sám J. M. Hurban „osvetu odtrhnutú od náboženstva za mŕkvu a bezobsažnú považoval“ (Liba, 1970, s. 19). Pravda, aj v tomto snažení treba odlišovať stupeň náboženskej motivovanosti a aj jej umelecké vyjadrenia.

Ísť po stopách vzniku písanej autorskej rozprávky na Slovensku znamená zatúlať sa do 19. storočia, do obdobia štúrovských snáh, kde sa však viac darilo zberateľstvu ľudových rozprávok ako tvorbe rozprávok autorských. Napokon - ako ukazujú nové štúdie - zberatelia ľudových rozprávok nevideli adresáta svojich snáh v detskom príjemcovi: išlo im o pozdvihnutie národného ducha, o zachovanie kultúrneho bohatstva a ich práca sledovala etnologicko-kultúrny charakter. Rozprávka s kresťansko-didaktickou funkciou plnila už v minulosti predovšetkým úžitkovú funkciu (čo ešte nie je argumentom, že nemala aj estetické hodnoty), no pod tlakom ideovo-estetických požiadaviek ďalších desaťročí (a pod taktovkou mladších tvorivých indivíduí) sa postupne vzdávala svojho rigorózneho kresťansko-didaktického apelu, miernila ho alebo ho modifikovala. Stále však badať jasné odkazy na tento rozprávkový model.

Použijeme pár príkladov. Ak na začiatku - v rozprávkach K. Royovej - nachádzame explicitné odkazy na Boha a biblické pravdy, ak sa v nich forsíruje hlavne 1. Božie prikázanie z Desatora (velebiť Boha), badáme, že v tvorbe neskorších autorov sa explicitné odkazy nahrádzajú implicitnými, a to tak, že sa uprednostnili (forsírovali/umelecky spracúvali) iné postuláty Desatora. Akcentácia na prvé z nich (velebiť Boha) je na zostupe, zato však rozprávky pracujú s kresťanskými postulátmi Desatora, ktoré majú všeobecnú morálnu platnosť (nebudeš mať v neláske svojich blízkych, nebudeš kradnúť...). Ponúkame textové ukážky z rozprávky K. Royovej Ako prišli lastovičky domov z r. 1910.

Všetko závisí od nášho Stvoriteľa; preto len tá lastovička preletí cez more, ktorá bude najlepšie poslúchať nám dané Božie zákony a najviac sa modliť.

...tí chlapi bavili sa medzi sebou... pustili sa i do pasovania, aby vraj vedeli, ako bojovať s dravcami.

„Nechajte to!“ napomínala stará, šedivá vodkyňa. „Veď vy nemáte bojovať; Boh bude bojovať za vás, len prosieť Ho musíte a veriť a lietat'. Keby ste s každým dravcom chceli bojovať, nikdy neprídete do cieľa.“

Tie dievčatká si zasa šepkali medzi sebou, aké ktorá má šaty, ktorá má hladšie učesanú hlavičku, belšiu náprsenku a dlhšiu vlečku.

Priletela k nim biela lastovička a vraví vážne: „Na Boha myslite a na tú ďalekú cestu; krása pred záhubou nezachráni, a ak niektorá z vás padne do toho mora, zahynie aj s tou svojou krásou.“

(Royová, K.: Ako prišli lastovičky domov)

V roku 1933 vydáva Vydavateľstvo Spolku sv. Vojtecha v Trnave súbor autorských rozprávok J. C. Hronského Zlatý dážď. Hronský tu celkom zreteľne nadväzuje na tradíciu kresťansko-didaktickej rozprávky, ktorú kumuluje so žánrom rozprávky ľudovej. Nadväznosť na ľudovú rozprávku mu otvára možnosť riešiť ideové poslanstvo cez všeobecnejšie kategórie dobra-zla (čo je pre ľudovú rozprávku typické), a hoci neobchádza východiskovú kresťanskú tradíciu (v symbolike, v jednotlivých postavách), akcentuje skôr všeobecnomravné postuláty Desatora (láskavosť k blížnym a k zvieratkám). Tak to je aj v rozprávke O Aničke, čo ju nikto nechcel:

Čuduje sa Anička, či by ju srnka ozaj chcela, a napokon len keď pribehnú aj ostatné zvieratká, a napokon príde krásna žiara. Len sa díva, vlastným očiam neverí, Ježiškove dary prijíma ... na Ježiška sa díva, na anjela kuká, a napokon sa aj rozosmeje.

A keď sa rozosmiala, celá hora zazvonila strieborným hlasom.

Počuje to babka, a hovorí:

– To sa naša Anička usmiala, ktorú chceme a nemáme.

Počuje dedko, vyskočí, srdce mu od radosti poskočí:

– To je naša Anička, ktorú chceme a už ju budeme zase mať!

A už si naťahuje kožuch, naťahuje kapce, že Aničku dovedie.

(O Aničke, čo ju nikto nechcel, s. 38)

Žáner kresťansko-didaktickej rozprávky sa Hronského výberom Zlatý dážd' posúva na inú úroveň: biblický moralizujúci tón v rozprávkach mizne a ukazuje sa vo všeobecnohumánnych obrazoch a posolstvách, vystavaných na tradičných hodnotových konštantách. Kresťanské postuláty sú implantované v rámci symbolov (tulák, pastier...) a pranierovaním nekresťanských cností (neváženie si zrna ako Božieho daru, podľahnutie chamtivosti, lenivosti a pod.). Hronského texty sa nehemžia biblickými citáciami, predostierajú však dobro v intenciách kresťanskej morálky s dôrazom na radostnosť a zázračnú moc ušľachtlosti. V prípade, že sa postava nepriečila priamo Božím princípom, ale sa poukazovalo na jej nedostatočnosť z čisto ľudského hľadiska, otvárala sa možnosť vykreslenia postavy s istou mierou tolerancie k ľudským slabostiam, ktoré dovoľovali odsakralizovanie istých prešľapov. Tento proces vnútorne uvoľňoval ostrie kontrastnosti. Pôvodný kontrast, ktorý by sme mohli nazvať: *v zhode s Božími princípmi – v nezhode s Božími princípmi* sa postupne menil na kontrast *správne konajúci – nesprávne konajúci*. Nový kontrast v nasledujúcich desaťročiach pripravil priestor pre komiku výrazu, pretože profánne (ľudské) omyly môžu vyvolať komickosť či grotesknosť, no priečenie sa Božím princípom vždy v istej forme vyvolávalo tragiku či nebezpečie.

Z modelu rozprávky s kresťansko-didaktickou tendenciou vychádzala aj Ľ. Podjavorinská, ktorá poznala K. Royovú, jej tvorbu a aj jej charitatívne úsilia. Ľ. Podjavorinská vstupuje do literatúry pre deti poetickými, ale aj prozaickými útvarmi, v ktorých cítiť autorstvo hlboko ovplyvnené kresťanským humanizmom: najpregnantnejšie o tom vypovedá jej próza Baránok Boží (1932). No kontinuita s poznaným žánrom kresťansko-didaktickej rozprávky je v jej tvorbe zrejماً aj v hravej poetickej tvorbe. A hoci veršovaná rozprávka Čin-Čin z roku 1943 vychádza už v inej spoločenskej klíme, aj tu cítiť naviazanosť na kresťanské tradície: autorka didaktickú platformu svojej tvorby zmierňuje (nenájdeme tu prvoplánové poučanie či hrozbu odplaty za neposlušnosť...), no pri kreovaní svojich zvieracích postáv jednoznačne využíva zvieraciu symboliku s jasným

odkazom na biblické motívy. Podľa Rulíškovho Slovníka kresťanskej ikonografie (2006) vtáky v tejto filozofickej línii predstavujú spojivo medzi nebom a zemou, medzi pólom „dolu – hore“ a majú v duchu kresťanskej symboliky svoju jasnú polarizáciu: je striktné dané, ktoré zo zvierat predstavujú vyššie princípy (ovečka, osliatko, sova, včela, lienka, slávik) a ktoré znesú profánny rozmer (vrabec či vrana). V jej neskorších literárnych opusoch už prevažuje ľudický princíp tvorby, ale v žiadnom prípade sa v nich neneguje tradičná polarizácia antropomorfizovaných postáv v duchu kresťanskej symboliky. Vtáčiu symboliku tematizuje tak, ako ju zachytávali a umelecky stvárňovali tvorcovia predchádzajúcich rozprávok. L. Podjavorinská v zhode s dovtedajšou kresťanskou tradíciou zvolila pri charakterizácii svojich postáv presne tento kľúč: preto sa protagonistom – síce milým, no nedbalým, vrtošivým bitkárom, príležitostným klamárom s nie veľmi stálym charakterom mohol stať jedine vrabčiak, pretože kresťanská symbolika vrabca v takýchto konotáciách poznala. Nemohol to byť lastovičiak, škovránok či pinka a ani slávik. Ak tieto postavy do príbehu vkladá, vždy v ich presne vymedzenej a vopred danej charakteristike. Lastovičiak, ktorému sa drzý Čimo nasťahuje do hniezda, komunikuje s ním v dobrom, nadmieru úctivo a nevie pochopiť jeho zlý úmysel. V zmysle kresťanskej symboliky je lastovička reprezentantom práve takýchto cností. Naopak, vrabec je jej protipólom:

*Ale slušný odjakživa,
pán domáci sa len díva,
len sa pýta zdvorilo:
„Panstvo číslo zmýlilo?“*

*„Aké číslo, my sme doma!
Dajte pokoj, doparoma!
V domku nás je práve dost',
Zbytočný je každý host!“*

*„Ale vy ste na omylu,
Ja som staval túto vilu!“
„Staval? Hehe, pekný pán,
kto v nej býva, ten je pán.“*

*Nezvyklé na zvady, bitku,
odleteli do príbytku...*

(Podjavorinská, L.: Čin-Čin)

Ukázali sme, že rozprávka s kresťansko-didaktickou tendenciou stála ako pravzor autorských rozprávok na našom území. Zmena hierarchie jej mravných kresťanských postulátov (teda presun záujmu tvorcov podčiarkovať pravdy Desatora v inej hierarchii, ako to pôvodne akcentovali tvorcovia rozprávok) a aj umelecko-estetické ambície novších tvorcov posúvajú žáner rozprávky s kresťansko-didaktickou tendenciou do iných polôh a pod tlakom ideových a spoločenských premien sa mení aj jej tvár. Treba však podčiarknuť, že ani L. Podjavorinská nestála v spisbe pre deti nijako manifestačne v opozícii voči tradícii, ktorú poznala. Napokon - autorské rozprávky 1. polovice 20. storočia sa hemžia titulmi, kde sa prezentuje vtáčia tematika v polarizácii kresťanskej symboliky (J. Balko: List od lipky; Tik, Tak a iné rozprávky; I. Javor: O vtáčkoch-letáčkoch; M. Kočanová: Vtáčí snem; A. Ondrejová: Škovran a červený mak; K. Royová: Ako prišli lastovičky domov, Ako zomieral Sláviček, J. Domasta: Vranka Hanka – múdra meštianka a podobne).

L. Podjavorinská spolu s J. C. Hronským tvorivo nerástli na negovaní predchádzajúcej tvorby, ale na ňu nadväzovali a posúvali ju hodnotovo vyššie, tlmiac je prvoplánový didaktizmus. Dialo sa to postupným akcentovaním poznania psychického ustrojenia detského percipienta v celej palete jeho usúvzťažnenia so svetom dospelých. Ako novátorské v ich tvorbe nie sú prvky humoru: tie sú dokázateľné i v tvorbe predchádzajúcich autorov, ale v inom autorskom spracovaní: skôr uprednostňujú žáner grotesky ako slovný humor, kalambúr, nonsense a pod. Ani niektoré verše L. Podjavorinskej v Čin-Čin nie sú na prvý pohľad viditeľne v inej filozofii, aké vykazujú iné dobové rozprávky, predsa však už tu nebadane demonštruje nové videnie citovej spriaznenosti sveta detí a dospelých. Nový vzťahový vzorec nie je založený na tradičnom chápaní neotrasiteľnej pozície múdrosti a autoritatívnosti dospelého, ktorého úlohou je odmieňať dieťa láskou vtedy, ak sa zmestí do rámca daných pravidiel a povinností, ale rešpektovať ho i vtedy, ak sa z nich istým spôsobom vymyká. Ani J. C. Hronský, ani L. Podjavorinská či M. Rázusová-Martáková nikdy nestáli v programovej opozícii voči predchádzajúcej tradícii, nadväzovali na ňu a v kontinuite s vlastnými autorskými zámermi kreovali svoje estetickoliterárne zámery v inej spoločenskej a kultúrnej situácii. Naštípli však dobovo platné tézy a ukázali, že medzi svetom detí a svetom dospelých sa demarkačná čiara zákonite

zväčšuje, ak sa v literatúre pre deti stavia do pomeru skúsenostný a vedomostný komplex dospelých v opozícii k postaveniu dieťaťa. Nedialo sa to však v literatúre pre deti popieraním predošlého ani tvorbou esteticky diametrálne odlišnou, nedialo sa to nijako manifestačne, ale v kontinuite.

Životnosť žánru rozprávky s kresťansko-didaktickou tendenciou možno jednoznačne dokázať jeho mnohými súčasnými variáciami. Jednou z týchto variácií je aj meditatívna rozprávka. Tá si razí cestu (nielen) k detskému čitateľovi implicitným dôrazom na sakrálnosť.

Pre slovenské literárne dejiny je typické, že umelecká literatúra bola veľmi silne spojená s kresťanskou ideológiou. Týkalo sa to aj detskej literatúry, pretože umelecké texty zohrávali v prvom rade dôležitú vzdelávaciu úlohu. Ich estetická funkcia nebola veľmi dôležitá: najdôležitejšia bola výchova a vzdelávanie mladých ľudí ako ľudí s dobrými osobnými vlastnosťami. Na začiatku kreovania umeleckej spisby bola táto úloha úplne prirodzená. To bol zrejme dôvod, prečo je toto obdobie vývoja slovenskej literatúry (hlavne v oblasti literatúry pre deti) hodnotené ako obdobie bez umeleckých vlastností. Je to chyba. Ideológia v detskej literatúre neznamená, že ide o literatúru bez umeleckej kvality. Napokon - žáner rozprávky s kresťansko-didaktickou tendenciou treba skúmať ako archetypálny žáner autorskej rozprávky na Slovensku. Obchádzanie týchto súvislostí vedie často k historickým omylom. Ak sa totiž prvotný model autorskej rozprávky - ako ho poznáme z konca 19. a zo začiatku 20. storočia - hodnotí cez prizmu estetických kritérií súčasnej literárnej vedy, potom sa zjednodušene konštatuje neprítomnosť estetických hodnôt textu a nevidí sa tento žáner vo vývinovej línii a dobovej kontinuite s presahom do súčasných textových modulácií. Jeden zo žánrov, kde sa táto lúnia zrači, je práve žáner meditatívnej rozprávky.

Touto štúdiou sme chceli upozorniť na niektoré z konštánt, ktoré sú pre meditatívne rozprávky typické, chceli sme však upozorniť aj na ich historickú kontinuitu; v slovenskej literatúre sa dá vystopovať lúnia vedúca od pražánu autorskej rozprávky s kresťansko-didaktickou tendenciou až k dnešnej podobe meditatívnej rozprávky. Evidujeme tu vzájomný vzťah, podmienenosť, pretože na Slovensku je meditatívna rozprávka spojená s biblickými konotáciami. Českú prostredie je typické väčšou variabilitou vnímania a aj (literárneho) spracovania pojmu „sacrum“; tento fakt možno odčítať v dielach D. Fischerovej, I. Procházkovej,

L. Uhlířovej a iných. V ich príbehoch sa literárny priestor realizuje ako platforma viacerých náboženských entít, nielen kresťanských (v dielach D. Fischerovej sa v rozprávkovej knihe Duhová jiskra stretáme na jednom mieste s bohyňou Kálí, anjelom strážnym, opátom, mníchom, Brahma Stvoriteľom, u I. Prochádzkovej s liečiteľom Azabuzim z Kameronu a pod.). Žáner sa tak modifikuje myšlienkovými postulátmi „netradičného sacrum“ (netradičného v zmysle posunu vnímania pojmu „náboženský“ v krajinách s kresťanskou tradíciou), čím sa zastrela kontinuita s pôvodným žánrom a jej pôvodným ideologickým podložíom. V týchto intenciách sa dajú navyše vnímať odlišnosti v súčasnom etnografickom vývoji na Slovensku a v Čechách - čo sú už otázky smerujúce do sociologických a iných výskumných oblastí a presahujú rámec tejto štúdie. My však môžeme konštatovať, že i tieto tendencie sa premietli do detskej literatúry a v komparácii sme ich mohli evidovať hlavne v žánri meditatívnych rozprávok.

Meditatívna rozprávka môže byť ďalej považovaná za súčasť filozofickej rozprávky. Cieľom tejto rozpravy bolo ponúknuť iba pár súvislostí k možným úvahám o rozšírenom vnímaní predmetu nášho výskumu. O meditatívnej rozprávke sme uvažovali ako o subžánri autorskej rozprávky, ktorá má silu otvoriť málo poznaný priestor „sacrum“ mnohým vekovým kategóriám. Výskum realizovaný na Slovensku ukázal, že tieto texty boli komunikatívne prístupné aj deťom predškolského veku (Magalová, 2013). V recepcii meditatívnej (či filozofickej) rozprávky je tak recipientom bez vekového ohraničenia ponúknutá jedinečná možnosť: prijímať množinu interpretačných rovín textu (príbehu) a akceptovať ju vzhľadom na osobnostné nastavenie každého jednotlivca. G. Bachelard vo svojej publikácii *Poetika priestoru* chápe metaforu ako „projekciu ľudskej podstaty na univerzálnu podstatu“ (Bachelard, 1990, s. 353). V týchto intenciách možno aj meditatívnu rozprávku chápať ako priestor, kde sa univerzum rozprávkového princípu dobra viaže na sakrálny priestor, čím sa otvára viacero rovín textového významu.

Literatúra

ANDRIČÍKOVÁ, M. (2013). *V znamení premeny (Interpretačné štúdie o autorskej rozprávke)*. Levoča : Modrý Peter.

BACHELARD, G. (1990). *Poetika priestoru*. Bratislava : Slovenský spisovateľ.

- BOBULOVÁ, I., POKRIVČÁKOVÁ, S., PRELOŽNÍKOVÁ, E. & PŘIBYLOVÁ, I. (2003). *Children's and Juvenile Literature : (Written in English)*. Nitra: UKF.
- ČEŇKOVÁ, J. (2006). *Vývoj literatury pro mládež a její žánrové struktury*. Praha: Portál.
- ELIADE, M. (2011). *Mýtus a skutečnost*. Praha : Oikoymenh.
- ELIADE, M. (1995). *Dejiny náboženských predstáv a ideí I*. Bratislava : Agora.
- HUNT, P. (Ed.) (2004). *International Companion Encyclopedia of Children's Literature : Vol. II*. London: Routledge.
- CHALOUPKA, O. (1971). *Horizonty čtenářství*. 1971. Praha : Albatros.
- JACOB, F. (1999). *Hra s možnostmi*. Praha: UK.
- KIERKEGAARD, S. (2006). *Rovnováha medzi estetickým a etickým pri utváraní osobnosti*. Bratislava: Kalligram.
- KOPÁL, J. (1984). *Literatúra pre deti v procese*. Bratislava : Mladé letá.
- KOPÁL, J. & TARCALOVÁ, Ž. (1985). *Literatúra pre deti a didaktika literárnej výchovy na 1. stupni základnej školy*. Bratislava: SPN.
- KOPÁL, J., TUČNÁ, E. & PRELOŽNÍKOVÁ, E. (1987). *Literatúra pre deti a mládež*. Bratislava: SPN.
- KUBECZKOVÁ, O. (2001). Filozofizace existenciálních problémů v tvorbě pro děti. In: *Slovo o slove..* Prešov: PF PU.
- LIBA, P. (1995). *Dostředivé priestory literatúry*. Nitra: FHV VŠPg.
- LIBA, P. (1970). *Čítanie starých otcov*. Martin: Matica slovenská.
- MAGALOVÁ, G. (2007). *Rozprávky s kresťansko-didaktickou tendenciou*. Nitra: UKF.
- MAGALOVÁ, G. (2010). *Cesta rozprávky*. Trnava: Spolok sv. Vojtecha.
- MARKOVÁ, L. (2009). *Cesty české autorské pohádky na začátku nového tisíciletí*. In: *Literatura pro děti a mládež na začátku tisíciletí. Kontexty, problémy, trendy*. Praha : Obec spisovatelů.
- NOVÁKOVÁ, L. (2009). *Proměny české pohádky. K historii žánru ve čtyřicátých letech 20. století*. Brno: Masarykova univerzita.
- OBERT, V. (1999). *Výchovné tendencie detskej literatúry*. Nitra: Filozofická fakulta UKF.
- PLESNÍK, L. a kol. (2011). *Tezaurus estetických výrazových kvalit*. Nitra: Filozofická fakulta UKF.
- PROPP, V. J. (1969). *Morfológia rozprávky*. Bratislava: Tatran.
- RICOEUR, P. (1993). *Život, pravda, symbol*. Praha: Oikúmené.
- RUSNÁK, R. (2011). *Súčasné výskumy čítateľstva detí*. In: *Integrovaná didaktika slovenského jazyka a literatúry*. Prešov: Prešovská univerzita.
- SEDLÁK, J. (1972). *Epické žánre pre mládež*. Bratislava: SPN.
- SLIACKY, O. (1997). *Kontúry periodizačného procesu slovenskej literatúry pre deti a mládež*. In: *Žánrové hodnoty literatúry pre deti a mládež IV*. Nitra: UKF.

- SLIACKY, O. (1998). Začlenenie rozprávky do detského čitateľského repertoáru. In: *Literatúra pre deti a mládež I*. Nitra: UKF.
- ŠUBRTOVÁ, M. (2006). Patří myši do nebe? In: *Ladění*, 11(3), 13-14.
- URBANOVÁ, S. (2004). *Sedm klíčů k otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. století. (Reflexe české tvorby a recepcie.)* Ostrava: Votobia.
- URBANOVÁ, S. (2009). Magnetická pole české literatury pro děti a mládež na začátku 21. století. In: *Literatura pro děti a mládež na začátku tisíciletí. Kontexty, problémy, trendy*. Praha: Obec spisovatelů.
- URBANOVÁ, S. (2003). Jožin jede do Afriky. In: *Bibiana*, 10(1), 50-52.
- WELSCH, W. (1993). *Estetické myslenie*. Bratislava : Archa.

Knižné pramene

- ČAHOJOVÁ-BERNÁTOVÁ, B. (2009). *Cesta za Malým princem*. Bratislava: Don Bosco.
- FISCHEROVÁ, D. (1998). *Duhová jiskra*. Praha: Vyšehrad.
- FISCHEROVÁ, D. (1999). *Jiskra ve sněhu*. Praha: Euromedia Group - Knižní klub.
- GROCH, E. J. (2002). *Tuláček a Klára*. Košice: Tichá Voda, edícia Knižná dielňa Timotej.
- GROCH, E. J. (2006). *Píšťalkár*. Prešov: Občianske združenie Slniečkovo, 2006.
- GROCH, E. J. (2009). *Ábé, Aha a spol.* Prešov: Občianske združenie Slniečkovo.
- HRONSKÝ, J. C. (1933). *Zlatý dážd'*. Trnava: Vydavateľstvo Spolku sv. Vojtecha.
- MÜLLER, E. (1998). *Střříbrný prach z hvězd*. Z nem. originálu Silberstaub der Sterne preložila Viola Lyčková. Praha: Portál.
- PASTIRČÁK, D. (2001). *Čintet alebo more na konci sveta*. Bratislava: Návrat domov.
- PASTIRČÁK, D. (1993). *Damianova rieka*. Rozprávky o láske a večnosti. Bratislava: AF.
- PODJAVERINSKÁ, Ľ. (1999). *Čin-Čin*. Bratislava: Ikar.
- ROYOVÁ, K. (1990a). *Výber zo spisov I*. Liptovský Mikuláš: Tranoscius.
- ROYOVÁ, K. (1990b). *Výber zo spisov II*. Bratislava: Vesna.
- ROYOVÁ, K. (1990c). *Výber zo spisov III*. Bratislava: Vesna.
- ROYOVÁ, K. (1991). *Výber zo spisov V*. Bratislava: Nádej.
- RULÍŠEK, H. (2006). *Postavy, atributy, symboly. Slovník křřestánské ikonografia*. Hluboká nad Vltavou: Karmelitánské nakladatelství.
- PROCHÁZKOVÁ, I. (2000). *Jožin jede do Afriky*. Praha: Amulet.
- PROCHÁZKOVÁ, I. (2006). *Myši patří do nebe ... ale jenom na skok*. Praha: Albatros.
- UHLÍŘOVÁ, L. (2008). *Velká cesta Malého pána*. Praha : Meander.
- ULÍČANSKY, J. (2009). *Malá princezná*. Bratislava : Perfekt.